

DOI 10.31909/26168774.2021-(55)-21

УДК 94(477):[929.7:336.7](498.7+477.7-89Бес)«185/190»(043.5)

**CONTRIBUTION OF THE NOBILITY OF BESSARABIA PROVINCE OF THE
FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CREDIT AND BANKING SYSTEM OF
THE REGION (OF THE LATE 19TH – THE EARLY 20TH CENTURIES): SOURCE BASE OF
RESEARCH**

**ВНЕСОК ДВОРЯНСТВА БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В СТАНОВЛЕННЯ ТА
РОЗВИТОК КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ (ДРУГА ПОЛОВИНА
XIX – ПОЧАТОК XX СТ.): ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ**

Олександр Михайлов

кандидат історичних наук

E-mail: mykhailov@idguonline.net

ORCID: 0000-0002-0049-3349

Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Olexander Mikhailov

PhD of Historical Science

E-mail: mykhailov@idguonline.net

ORCID: 0000-0002-0049-3349

Izmail State University of Humanities,
Ukraine

Олександр Ковтун

кандидат історичних наук, доцент

E-mail: kovtun3029@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0145-7988

ResearcherID: ABE-9324-2021

Університет Григорія Сковороди в
Переяславі, Україна

Oleksandr Kovtun

PhD of Historical Science, Associate Professor

E-mail: kovtun3029@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0145-7988

ResearcherID: ABE-9324-2021

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Ukraine

ABSTRACT

The author in his article, an attempt is made to generalize and systematize the source base of topic research on the keeping of the Bessarabian nobility in the improvement of the loan and financial structure of the province. It is proved that since the formation of the Central State Bank of the Russian Empire, researchers have focused only on recording events and characterizing the general state of credit in the state. It is described that at the end of the XIX century, theoretical works appear in which the credit and banking system is considered as a socio-economic phenomenon. The very wide list of scientists that works in the sphere of credit use the fragment of source base without general systematization of the materials and documents. There are a number of published and archival sources on the selected topic, data from reference, periodicals and statistical publications. The whole range of materials used in this article can be classified as follows: archival materials, collections of published documents, periodicals, statistical directories, address-calendars, legislative (regulatory) acts, 6) materials of personal origin (memoirs). The scientific article analyzed and involved the documents of the Central State Archive of Ukraine in Kyiv, the State Archives of Odessa region, the Municipal Institution «Izmail Archive», the National Archives of the Republic of Moldova. Besides in this article author generalized the periodical newspapers and statistic journals that would help to the scientists to explore the topic. Thus, the available source base is sufficient for in-depth coverage of the participation of the nobility of Bessarabia in the formation and development of the credit and banking system of the region (in the second half of XIX – early XX century. The author paid special attention to legislative acts. In particular, the edition of the Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Some laws concerned the loan, the amount of interest charged, the statute and the charter of certain state small and banking institutions, which also applied to the Bessarabian province. Analysis of archival and published documents allows us to

comprehensively consider the participation of the nobility in the activities of credit and banking institutions of the Bessarabian province of this period. These periodicals and statistical publications provide an opportunity for case studies of the financial system of the region and the personal contribution of the aristocracy in this area of socio-economic relations

Key words: *source base, archive, Bessarabia, nobility, credit.*

Постановка проблеми. З-поміж багатьох верств суспільства Російської імперії провідна роль у політичному, соціальному та економічному житті держави належала нобілітету. Разом із купецтвом вищих гільдій, духовенством, аристократи були впливовими і привілейованими представниками імперії. Дана категорія поступово отримувала все більші особисті пільги і переваги стосовно комерційної діяльності та власності. Зважаючи на це, саме на дворянство покладалася програма розвитку і реформування фінансової системи держави. З огляду на це, факти учасності дворян у системі кредиту містять різноманітні архівні, періодичні, статистичні й особові джерела. Їх систематизація може сприяти подальшим науковим розвідкам в цьому питанні та полегшити пошуковий етап дослідження.

Актуальність теми. Дворянство Бессарабії було несхожим на жодну станово-провінційну групу держави. У центральних і північних повітах Бессарабії мешкали свої дворяни – в основному аристократи молдавського та грецького походження, які в свою чергу поділялися на бояр і бояринашів. На півдні губернії нобілітету фактично не було. Незначна частка губернського дворянства мешкала в м. Аккерман. В свою чергу, на решті земель нобілітет почав з'являтися в результаті колонізаційної політики царського уряду на початку XIX ст. Внаслідок цього дворянство Бессарабії за своїм походженням було представлено різними етнічними групами – молдаванами, росіянами, українцями, греками, німцями, австрійцями, вірменами, поляками та ін., які або отримували (купували) землю в Південній Бессарабії, або перебували тут за своїми професійними службовими обов'язками. Тому заняття кредитною діяльністю: участю в розробці державної банківської системи, застави своїх земельних наділів для отримання значних позик – стала чи не єдиною можливістю для збільшення власних фінансових активів та посилення особистого впливу в імперському аристократичному середовищі.

Дослідження джерельної бази з вказаної тематики створює важливу платформу для формування уявлення про зміни у діяльності аристократії Бессарабської губернії в кредитній і банківській сферах; сприяє введенню в науковий обіг важливих статистичних даних, інформації про кількісні та якісні зміни в фінансових установах краю; підтверджує участь нобілітету в комерційному та суспільному житті регіону. Важливість вирішення власних фінансових проблем штовхала дворян до банків або лихварів. Для таких потреб створювалися кредитні установи, які могли оперативнo й на доволі зручних умовах надавати необхідну позику. Звичайно, що дворяни були зацікавлені в поширенні кредитних фінансових інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукових досліджень дозволив дійти висновку, що значна частка українських та зарубіжних істориків, економістів та юристів у своїх розвідках використовували окремі джерельні матеріали з вказаної тематики. Так, В. Шевченко в праці «Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.)» використовувала архівні фонди та матеріали статистики (Шевченко, 2010). Л. Циганенко в своїй монографії «Дворянство Півдня України» подає змістовний аналіз джерельної бази від моніторингу тодішньої законодавчої і статистичної бази до матеріалів особового походження, використання архівних та опублікованих документів вітчизняного та зарубіжного походження (Циганенко, 2009).

З числа дослідників українського нобілітету можна відзначити О. Любко, І. Власюка, В. Марочко, А. Устенко, В. Ликова, Н. Темірову, які до наукового обігу ввели низку

документів обласних і муніципальних архівів, фахової періодики та епістолярної літератури.

Метою статті є систематизація джерельної бази щодо внеску аристократії Бессарабської губернії в становлення та розвиток кредитно-банківської системи регіону (в другій половині XIX – на початку XX ст.).

Виклад основного матеріалу дослідження. З даної теми є значна кількість опублікованих та архівних матеріалів, дані періодичних, довідкових і статистичних публікацій. Загалом, спектр матеріалів, які презентовані в даній статті можна виділити наступним чином: 1) архівні матеріали, 2) збірники опублікованих документів, 3) періодичні видання, 4) матеріали статистики, адрес-календарі, 5) нормативні акти, 6) матеріали особистого походження (мемуарна література).

В науковій статті було проаналізовано та залучено документи Центрального державного архіву України в м. Київ (ЦДІАУК), Державного архіву Одеської області (ДАОО), Комунальної установи «Ізмаїльський архів» (КУІА), Національного архіву Республіки Молдова (НАРМ).

Окремі підтвердження державного регулювання офіційної кредитної системи з документами про нормативно-правову протидію лихварству містять матеріали Центрального історичного архіву України в м. Київ (ЦДІАУК).

Одна з архівних справ фонду 252 «Штаб-офіцер корпусу жандармів в Одесі» під назвою «Про заборону лихварства в Одесі» дала можливість зрозуміти певні загальні особливості лихварства в Російській імперії і виокремити показники такого виду кредитування на території південноукраїнських губерній. З огляду на те, що Бессарабія була пов'язана з Одесою (губернські промислові та сільськогосподарські товари поставлялися до одеських портів), бессарабські аристократи входили до штату багатьох одеських фінансових та імперських установ. Окрім цього близькій зв'язок мали кредитні та банківські установи. Дані обставини підвищують актуальність використання цієї справи при характеристиці лихварства й у Бессарабській губернії. Вагоме місце в означеній справі має оголошення (санкціоноване імперським урядом та Міністерством фінансів), що забороняло лихварство в Одесі.

Корисними для нашої статті були справи 347 фонду «Одеський військово-окружний суд м. Одеса Херсонської губернії». Так, справа 3324 дала перелік окремих судових адміністративних справ, в яких брали участь працівники банківських установ регіону. Зокрема, ми ознайомилися з обвинуваченням помічника бухгалтера Кишинівського відділення Селянського поземельного банку Ф.С. Шевченка у нанесенні образ вкладнику банку, що за тогочасним законодавством класифікувалося як адміністративне порушення, котре потребувало стягнення фінансової компенсації як банку, так і клієнту.

В іншій справі № 224 даного фонду під заголовком «Список службовців Одеського відділення Російського для зовнішньої торгівлі банку» включає освітній, становий, національний склад штату установи, фіксує дворянську більшість серед робітників відділення. Важливе значення мала справа «Листування з департаментом поліції про пограбування Одеського відділення Санкт-Петербурзького міжнародного банку», яка містить дані про злочини відносно кредитних та банківських закладів. Цікаво, що до злочинів нерідко були причетні не лише сторонні грабіжники, а й персонал фінансових установ.

Ще один фонд 386 «Одеське охоронне відділення», справа якого «Про працівників, що брали участь в експропріації грошей з каси Товариства взаємного кредиту», містить документи, в яких йдеться про спроби пограбувань кас взаємного кредиту. Також примітним було те, що кілька разів серед злочинців фігурували спеціалісти даної установи, котрі, попередньо змовившись, заволоділи частиною фінансів каси.

У широкому переліку справ Державного архіву Одеської області особливий інтерес викликають ті, що розкривають діяльність бессарабських аристократів у сегменті

земельного кредиту. Так, справи фонду 249 – «Земський банк Херсонської губернії в Одесі» демонструють алгоритм фінансових операцій Херсонського земського банку, підтверджують вагу даного закладу в справі іпотечного кредитування в регіоні. Зокрема, справа № 396 «Про заставу майна землевласника Аккерманського повіту генерал-ад'ютанта графа Фелікса Миколайовича Сумарокова-Ельстона» має документи, що доводять тезу про важливість та необхідність іпотечних установ для представників нобілітету регіону. Місцеві дворяни були досить добре обізнані в області земельного кредитування, а головна постать справи – Ф.М. Сумароков-Ельстон – сам шукав заклад для застави своєї землі.

Аристократи в нових капіталістичних умовах, коли земля стала реальним товаром, могли сподіватися на отримання великих кредитів під заставу власних вотчин. У ході аналізу справ фонду нам вдалося зафіксувати, що позичальниками банку були не лише особи шляхетного стану, а й містяни, які володіли певною нерухомістю або бажали її придбати – справа № 1014 «Про заставу майна землевласника Яського повіту М.Бухаріна при вотчинах Альбишец і Мустац». Проте такі справи були скоріше виключенням, ніж правилом.

Значний обсяг справ цього фонду свідчить про те, що оперативні ресурси Земського банку Херсонської губернії в м. Одеса були доволі популярними в Бессарабській губернії. В свою чергу, в справі «Про заставу майна спадкового почесного громадянина Перикла Федоровича Родоканакі при с. Кашналея і Бахгалея» можна знайти факти, що серед заставників банку в Бессарабській губернії були також представники одеської бізнес-еліти, серед якої найпотужніші позиції займала родина Родоканакі.

Окремі справи фонду 305 «Бессарабсько-Таврійський земельний банк в Одесі» розкрили важливі моменти щодо ідеї імперського міністерства керувати приватновласницькими кредитно-банківськими закладами регіону. В наступній справі № 6 цього фонду «Про зміни та доповнення статутів банку» вказані факти про перетворення та суттєве спрощення отримання послуг у тогочасних економічних умовах, суспільних потребах і провінційних особливостях. Ще одна справа № 12 «Листування з особливою канцелярією, департаментом окладних зборів та Державним банком» надає відомості про кооперацію засновників банківської установи з керівниками регіональних, податкових та фінансових органів, що мало сприятливий характер для клієнтури закладу.

Вагомий пласт неопублікованих архівних документів щодо активності банківських філій на території губернії, характеру розвитку ломбардної справи містять матеріали, які знаходяться в Комунальній установі «Ізмаїльський архів» (КУІА). У вивченні даного напрямку стали в нагоді справи з фонду 2 «Ізмаїльська міська управа». Документи цього фонду дали можливість охарактеризувати банківську позику, етапи його отримання на території краю. Суттєвої уваги для нашої теми заслуговує закон про кредит для міст і земств (1912 р.), який лаконічно обумовлював шляхи кредитування та загалом створював позитивні умови для нобілітету. В іншій справі фонду № 565 «Листування з розпорядником Петербурзького міського ломбарду про організацію ломбарду в Ізмаїлі» зафіксовано факти про організацію та діяльність ломбарду на території міста. Окрему цінність для статті мають епістолярії одного з керівників ломбардів у Російській імперії М. Серебрякова та міського голови Ф. Тульчіанова, що достеменно підтверджують, з одного боку, ідею столичних банкірів розвивати систему кредитування в провінціях імперії, а з іншого – засвідчують зацікавленість градоначальника Ізмаїла в справах фінансування та його готовність заснувати нову фінансову установу в місті за рекомендаціями та підтримкою кращих спеціалістів імперії.

Ще одна справа № 684 «Листування з Бессарабським губернатором, Російським для зовнішньої торгівлі банком та Товариством взаємного кредиту про надання позики на продовольчі потреби міста» містить інформацію щодо діяльності банківських і кредитних закладів Російської імперії у волостях і повітах губернії у тяжкі роки Першої світової

війни. У листах даної справи вказувалося, що велику суму в якості кредиту Ізмаїлу спромоглися надати не банківські чи губернські заклади, а Товариство взаємного кредиту.

Неабияке значення для вивчення дрібних форм позичання, позико-ощадних кас, кредитних товариств, товариств взаємного кредиту мають справи фонду 47 «Аккерманська повітова земська управа». Досліджувана інформація дозволяє чітко констатувати потребу населення краю в установах дрібного кредиту. Визначальним фактом було те, що на цьому наголошував саме нобілітет Бессарабії. Клопотання посадовців-дворян свідчили про поширення загальної кількості закладів дрібного кредиту, в листах шляхетних осіб нерідким є обговорення тематики кредиту та в інших матеріалах, зокрема, на цьому також наголошувалося. Дана теза підтверджується змістом справи № 10 «Листування з Бессарабською губернською земською управою про відкриття в селах повіту позико-ощадних товариств та їх стан з 1875–1905 рр.». Ця справа дозволяє простежити грошові потоки до позико-ощадних товариств, оцінити внесок нобілітету в утворення таких установ на території губернії. Матеріали архіву дають змогу наголосити, що установи, які переважно засновувалися для потреб селянства, поширювалися в регіоні саме завдяки місцевій аристократії.

Чимало відомостей, що дають можливість проаналізувати систему дрібного кредиту в Бессарабії, містяться у справах 47 фонду «Аккерманська повітова земська управа». Саме документи цього фонду дозволяють встановити, що позико-ощадні каси губернії працювали у відповідності до загальноімперського «Положення про установи дрібного кредиту 1895 р.». Крім того, документи означеної справи допомагають виокремити дані про діяльність позико-ощадних товариств; правила, за якими надавалися позики; умови прийому депозитів та видачі кредитів; професійні поради щодо засновництва та роботи кредитних установ; розміри підтримки дрібних кредитних установ з боку Держбанку тощо. Це помітно особливо за справою № 46 «Про відкриття Аккерманської повітової каси дрібного кредиту». Цей заклад був покликаний стати головним у системі дрібного кредиту повітового земства, а відтак джерелами його субсидування були губернські, державні і повітові фінанси. Значний інтерес викликають справи, що зберігаються в фонді 770 «Аккерманський повітовий предводитель дворянства». Дослідження цих документів формує важливий джерельний доробок наукової статті, адже означені матеріали напряду стосуються бессарабської аристократії.

Зокрема, у справі № 2 «Статистичні відомості по Аккерманському та Ізмаїльському повітах, призначення посадових осіб по фінансовим питанням» надано матеріали, в яких аристократи клопотали перед губернатором про відтермінування і зменшення власних кредитних заборгованостей. Представники нобілітету часто зверталися до ради банків і повітових й губернських управ, щоб тимчасово припинити свої кредитні виплати через скрутні економічні обставини.

Окрім вітчизняних архівів при підготовці даної статті було залучено матеріали зарубіжної архівної установи – Національного архіву Республіки Молдова (НАРМ), в фондах якого знаходяться важливі документи, які дають змогу розкрити основні питання щодо місця губернської аристократії в фінансовій системі регіону. У джерелах НАРМ було вперше знайдено та введено до наукового обігу відомості про продаж із торгів нерухомості за кредитні борги відомих дворянських родин Бессарабії (Крупенських, Стурдзів, Леонардів та ін.). Зокрема, у справах фонду 2 «Канцелярія Бессарабського губернатора» зосереджено дані, в яких безпосередньо можна прослідкувати за державним курсом стосовно кредитування різних прошарків бессарабського суспільства. Такі факти дозволяють вказати кількість банківських та кредитних установ в регіоні, суспільно-громадський склад їхніх службовців, соціальну орієнтованість регіонального кредитування, етнічний та освітній склад службовців фінансових установ. У справі № 46 «Листування з управляючим палатою про нагородження службовців відомства Міністерства фінансів» містяться дані про преміальні та особисті відзнаки, які отримували

штатні працівники місцевих фінансових закладів. В матеріалах, у вигляді бланків, довідкових та особових списків подано дані про майнову стратифікацію посадовців і чиновників шляхетного походження. У справі № 167 «Клопотання службовця Ізмаїльської митниці про переведення на роботу до Бессарабської контрольної палати» зосереджено інформацію про бажання одного зі службовців митниці змінити роботу на місце в контрольній палаті, яка була пов'язана з кредитними і банківськими установами Бессарабської губернії.

Слід відзначити справи фонду 88 «Бессарабське губернське дворянське зібрання», які дозволяють встановити окремі елементи діяльності аристократів у сфері кредиту. Так, у справі № 21 «Листування депутатських зборів з Бельцьким предводителем дворянства, Сороксько-Бельцькою дворянською опікою, Хотинською земською управою про відкриття кредиту на утримання опік та клопотання дворян про видачу їм пенсій тощо» зазначаються умови та принципи кредитної діяльності нобілітету, окреслено питання, якими опікувалося дворянство регіону.

В наступній справі під № 9 «Листування депутатських зборів з Бессарабським губернатором, Санкт-Петербурзьким губернським предводителем дворянства про зміни порядку оподаткування дворянського нерухомого майна» зосереджено відомості, що демонструють варіанти пільгового кредитування дворянських маєтків. Також у справах вказаного фонду знайдено відомості про закриття відділень центральних державних земельних банків; переведення клієнтури бессарабських банків до Одеського відділення Дворянського та Селянського земельних банків. В справі № 5 «Правила для складання статутів банків та статутів позико-ощадних товариств, листування з Бессарабським губернатором з питань утримання благодійних установ» розглядаються умови діяльності дрібних кредитних та банківських установ регіону.

Справа № 620 «Журнал надзвичайного засідання Бессарабського губернського комітету в справах дрібного кредиту» надає цікавий документ із розпорядку роботи губернатора Бессарабії, за яким в окремо відведений час керівник губернії приймав зі звітом відповідальну особу в справах дрібного кредиту. Тобто, серед величезного різноманіття питань, котрими опікувався губернатор, кредит у регіоні займав особливе місце.

Окрему важливу групу джерел для автора при написанні статті становили збірники опублікованих документів. У дослідженні оброблено інформацію, яка стосується стану окремих сфер економіки імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. В рамках серії «Історія Молдови: Документи і матеріали» у 1961 р. було видано том під заголовком «Селянський рух в Молдові епохи імперіалізму (1899–1917 рр.)», в якому було оприлюднена значна кількість документів, що відображають з одного боку становище селянських господарств у губернії, а з іншого – показують протистояння селян і дворян у суперечці за землю, в тому числі й за допомогою кредитів та позик (Гросул, 1961). До цієї ж групи відноситься робота, укладачами якої були молдовські дослідники І.А. Анцупов та Я.С. Гросул «Історія Молдавії. Документи і матеріали. Положення селян у 1812-1861 рр.» (Гросул, 1969). Ця праця дає можливість прослідкувати еволюцію селянської верстви Бессарабії напередодні земельної реформи. Документи дозволяють здійснити розгляд загального розвитку губернського селянства до і після появи профільних кредитних установ. Окремі процеси й тенденції розвитку економіки та банків України в означений період прослідковуються в матеріалах збірника документів «Історія України. Документи і матеріали» (Король, 2002). Дослідник зібрав та оприлюднив цікаву інформацію з історії промислового й економічного розвитку південноукраїнських губерній. В джерелах простежується чітка тенденція збільшення зацікавленості з боку держави та аристократії щодо владнання земельного питання та пов'язаних з ним фінансових проблем.

Окремим важливим джерелом інформації для статті є періодика, оскільки вона містить багатий і різноманітний матеріал. У публікації використано статті та аналітичні

матеріали про кредитні установи, звіти про діяльність фінансових організацій з газети «Придунайський край» (Придунайський край, 1913).

«Придунайський край» став провідною громадською, політичною, літературною та економічною газетою Ізмаїла, перший номер якої побачив світ 10 лютого 1913 р. (нині екземпляри видання зберігаються лише в Російському державному історичному архіві (м. СПб.). Дана газета мала постійні рубрики, що присвячувалися економічним та фінансовим питанням. Редакція даного видання для швидкого та ефективного огляду проблем регіону мала своїх кореспондентів та інформаторів у багатьох населених пунктах Бессарабії та навіть у Румунії. Завдяки аналізу газетних випусків було встановлено, що у 1913 р. перед Ізмаїльською управою постало нагальне питання оформлення значної суми кредиту для потреб міста.

Наступна газета під назвою «Бессарабець» виходила щоденно з 1897 р. в Кишиневі (Бессарабець, 1903). На перших колонках газети можна було побачити оголошення та різноманітні пропозиції для населення від комерційних та іпотечних банків не лише Бессарабії, але й країни в цілому.

Значну підгрупу джерельної бази наукового дослідження становили адрес-календарі, оприлюднена звітна документація кредитних установ та інших фінансових закладів. Зосередимося на їхньому аналізі. Значну інформацію для написання наукової публікації отримуємо зі збірки «Адрес-календарі Бессарабської губернії» (Адрес-календар, 1911, 1914). Праця з довідниками дозволяє довести існування в різних повітових центрах Бессарабської губернії відділень Кишинівської філії Держбанку, ознайомитись зі службовими обов'язками працівників цих закладів, дослідити особовий штат фінансових установ регіону.

Дані про впливових позичальників та вкладників Бессарабсько-Таврійського банку, серед яких було багато шляхетних представників нашого регіону, надає довідник «Алфавітний список позичальників Бессарабсько-Таврійського земельного банку». Перелік у витягу не лише вказує імена дворян, котрі звертались за послугами до банку, але й чітко фіксує земельні ділянки, величину наділів і вотчин, які аристократи закладали в банку.

Іншу групу джерел, яка була використана при підготовці даного дослідження, становлять законодавчі акти. Дана група представлена наказами, підзаконними актами, обов'язковими для виконання розпорядженнями губернського і повітового керівництва. Відомо, що практично всі акти царської Росії були зосереджені в «Повному зібранні законів Російської імперії». Значну цінність для даної статті мають урядові постанови, за якими в державі відбувалося надання бюджетних коштів та фінансів зі спеціальних фондів на відкриття позико-ощадних установ у волостях і селах держави (ПСЗРІ, 1864).

Нормативні акти про засновництво банківських закладів визначають процедуру утворення установ дрібного кредиту шульцеделічівського типу, умови грошового субсидування. Також тут зосереджуються положення про те, хто мав право на участь у роботі вказаних кредитних закладів; на отримання позик; строки погашення боргів і особливості прийому вкладів. У контексті нашої наукової статті уваги заслуговують державні постанови, що визначають коло зобов'язань, які поставали перед повітовою та губернською верхівкою з метою підготовки населення в контексті його ознайомлення з положеннями про діяльність кредитних установ. Сюди зокрема відноситься акт про створення приватних кредитних товариств (ПСЗРІ, 1872).

Праця з нормативними матеріалами дозволяє простежити розвиток державного законодавства стосовно кредитної системи, станові та суспільні закони імперії щодо фінансових питань. У зазначених законодавчих актах чітко простежується офіційний вектор держави на скоріше адаптування фінансової системи до економічних реалій місцевого населення. Ініціалізація цих проектів йшла саме від губернського нобілітету, представників адміністративної верхівки.

До мемуарної літератури, яка була використана при розробці наукової статті, відносяться спогади князя С.Д. Урусова, губернатора Бессарабської губернії у 1903–1904 рр. Зокрема, у «Записках губернатора» автор надав відомості про побут і життя губернії, характеризував лихварство та його особливості (Урусов, 1907). Окрему сторінку його спогадів становлять дані про колосальний проект будівництва дворянського пансіону-притулку в 1903 р. із залученням значних фінансових позик і сум.

Висновки. Отже, оприлюднена джерельна база є цілком об'ємною та сприятливою для поглибленого розгляду тематики участі дворянства Бессарабії в становленні та розвитку кредитно-банківської системи регіону в другій половині XIX – на початку XX ст. Дослідження опублікованих та архівних документів дозволяють усебічно розглянути участь дворянства в роботі та організації кредитно-банківських установ Бессарабської губернії зазначеного періоду. Вказані періодичні і статистичні видання дають основу для предметних досліджень фінансової системи регіону та особистого внеску аристократії в означену сферу суспільно-економічних відносин.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Адрес-календарь Бессарабской губернии 1914 г. / под. ред. Б.А. Топиро. Кишинёв: Губернская типография, 1914. 538 с.

Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1911 г. / под. ред. Б.А. Топиро. Кишинёв: Губернская типография, 1911. 545 с

Алфавитный список заёмщиков Бессарабско-Таврического земельного банка. Одесса: Типография Труд, 1878. 392 с.

Бессарабець («Бессарабець»). Ежедневная газета. Кишинев. 1903. № 175.

ДАОО. Ф. 249. Земський банк Херсонської губернії в Одесі, оп. 1. Спр. 415. Про заставу майна землевласниці Бельцького повіту Саламандри Іванівни Б'янки при вотчині Кирпиш (гуж) Манешти. 8 травня 1872 р., 46 арк.

ДАОО. Ф. 249. Земський банк Херсонської губернії в Одесі, оп. 1. Спр. 1023. Про заставу майна землевласника Яського повіту Михайла Миколайовича Бухаріна при вотчинах Альбишец і Мустац. 3 травня 1883 – 5 червня 1898 рр., 96 арк.

ДАОО. Ф. 249. Земський банк Херсонської губернії в Одесі, оп. 1. Спр. 1047. Про заставу майна землевласника спадкового почесного громадянина Перікла Федоровича Родоканакі при с. Кашналея і Бахгалея. 31 травня 1883 р., 121 арк.

ДАОО. Ф. 305 Бессарабсько-Таврійський земельний банк в Одесі, оп. 1. Спр. 6. Про зміни та доповнення статутів банку. 1895 г., 235 арк.

ДАОО. Ф. 305 Бессарабсько-Таврійський земельний банк в Одесі, оп. 1. Спр. 12. Листування з Особливою канцелярією, Департаментом окладних зборів і Державним банком. 1876-1896 рр., 346 арк.

Державний архів Одеської області, м. Одеса (далі – ДАОО). Ф. 249. Земський банк Херсонської губернії в Одесі, оп. 1. Спр. 396. Про заставу майна землевласника Акерманського повіту генерал-ад'ютанта графа Фелікса Миколайовича Сумарокова-Ельстона. Травень 1872 р., 37 арк.

История Молдавии: Документы и материалы. Составители: Ю.Г. Иванов и др.; под редакцией: Я.Г. Гросула (ответственный редактор) и др. Кишинев: Штиинца, 1961. Т. 5: Крестьянское движение в Молдавии эпохи империализма (1899-1917 гг.), 1961. 599 с.

История Молдавии: Документы и материалы. Т. 3. Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 гг.) / И. А. Анцупов, К. П. Крыжановская и др.; под редакцией: Я. Г. Гросула (отв. Ред.) и др. Кишинев: Штиинца, 1969. 691 с.

Історія України: Документи і матеріали: посібник / Укладач: В. Ю. Король. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 448 с.

Комунальна установа «Ізмаїльський архів», м. Ізмаїл (далі – КУІА). Ф. 2. Ізмаїльська міська управа, оп. 1. Спр. 558. Закон про кредит для міст і земств. 1913 р., 111 арк.

КУІА. Ф. 2. Ізмаїльська міська управа, оп. 1. Спр. 565. Листування з розпорядниками Петербурзького міського ломбарду про організацію ломбарду в м. Ізмаїл. 1912-1914 рр., 4 арк.

КУІА. Ф. 2. Ізмаїльська міська управа, оп. 1. Спр. 684. Листування з Бессарабським губернатором, Російським для зовнішньої торгівлі банком та Товариством взаємного кредиту щодо надання займу на продовольчі потреби міста. 1916 р., 40 арк.

КУІА. Ф. 47. Акерманська повітова земська управа, оп. 1. Спр. 10. Листування з Бессарабською губернською земською управою про відкриття в селах повіту позико-ощадних товариств та їх стан. 1875-1905 рр., 418 арк.

КУІА. Ф. 770 . Акерманський повітовий предводитель дворянства, оп. 1. Спр. 2. Статистичні дані про розміри посівної площі та врожайності сільськогосподарських культур в Акерманському та Ізмаїльському повітах за 1895 р. і листування з Бессарабським губернатором про затвердження посадових осіб по фінансовим питанням. 1896 р., 95 арк.

НАРМ. Ф. 88. Бессарабське губернське депутатське зібрання, оп. 2. Спр. 9. Листування депутатських зборів з Бессарабським губернатором, Санкт-Петербурзьким губернським предводителем дворянства про зміни порядку оподаткування дворянського нерухомого майна. 1908 р., 458 арк.

НАРМ. Ф. 88. Бессарабське губернське депутатське зібрання, оп. 2. Спр. 620. Журнал надзвичайного засідання Бессарабського губернського комітету в справах дрібного кредиту за 1904 р., 23 арк.

НАРМ. Ф. 88. Бессарабське губернське депутатське зібрання, оп. 2. Спр. 21. Листування депутатських зборів з Бельцьким предводителем дворянства, Соросько-Бельцькою дворянською опікою, Хотинською земською управою про відкриття кредиту на утримання опік та клопотання дворян про видачу їм пенсій. 1908 р., 240 арк.

НАРМ. Ф. 88. Бессарабське губернське депутатське зібрання, оп. 2. Спр. 5. Правила для складання статутів банків та статутів позико-ощадних товариств, листування з Бессарабським губернатором з питань утримання благодійних установ. 1871 р., 200 арк.

НАРМ. Ф.2. Канцелярія Бессарабського губернатора, оп. 2. Спр. 167. Клопотання канцелярського службовця Ізмаїльської головної митниці про переведення на роботу до Бессарабської контрольної палати. 5 січня 1881 – 23 липня 1882 рр., 33 арк.

Національний архів республіки Молдова м. Кишинів. Ф.2. Канцелярія Бессарабського губернатора, оп. 2. Спр. 46. Листування з управляючим палатою про нагородження службовців відомства Міністерства фінансів, 27 лютого – 22 серпня 1885 р., 23 арк.

Полное собрание законов Российской империи. № 40457: Положение о губернских и уездных земских учреждениях. II. Т. XXXIX. 1864 г. С. 780-787.

Придунайский край («Придунайський край»). Ежедневная политическая, общественная, литературная и экономическая газета. Измаил. 1913. №7.

Придунайский край («Придунайський край»). Ежедневная политическая, общественная, литературная и экономическая газета. Измаил. 1913. №8.

ПСЗРИ. № 50913: Об учреждении частных кредитных установлений. ПСЗ. – II. Т. XLVII. 1872 г. С. 990-992.

Урусов С.Д., князь. Записки губернатора. Кишинёв 1903-1904 гг. Москва: Типография В. М. Саблина, 1907. 392 с.

ЦДІАУК. Ф. 347. Одеський військово-окружний суд м. Одеса Херсонської губернії, оп. 1. Спр. 3324. Звинувачення помічника бухгалтера Бессарабського відділення Селянського поземельного банку м. Кишинева колезького реєстратора Шевченка Ф.С. щодо образ нанесених контролеру. 4 вересня 1916 – 27 лютого 1917 р., 59 арк.

ЦДІАУК. Ф. 347. Одеський військово-окружний суд м. Одеса Херсонської губернії, оп. 1. Спр. 224. Список службовців Одеського відділення Російського для зовнішньої торгівлі банку. 1908 р., 42 арк.

ЦДІАУК. Ф. 386. Одеське охоронне відділення, оп. 1. Спр. 1050. Про осіб, які брали участь в експропріації грошей з банку Товариства взаємного кредиту. 24 березня – 20 вересня 1906 р., 28 арк.

Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУК). Ф. 252. Штаб-офіцер корпусу жандармів у Одесі, оп. 1. Спр. 163. Про заборону лихварства в Одесі. 1866 р., 62 арк.

Циганенко Л.Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII – 1917 pp.). Ізмаїл: СМІЛ, 2009. 384 с.

Шевченко В. В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.). Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2010. 266 с.

REFERENCES

Adres-kalendar Bessarabskoi hubernyy 1914 r. / pod. red. B.A. Topyro. Kyshynëv: Hubernskaia typhrafyia, 1914. 538 p.

Adres-kalendar Bessarabskoi hubernyy na 1911 r. / pod. red. B.A. Topyro. Kyshynëv: Hubernskaia typhrafyia, 1911. 545 p.

Alfavutnyi spysok zaëmshchykov Bessarabsko-Tavrycheskoho zemelnoho banka. Odessa: Typhrafyia Trud, 1878. 392 p.

Bessarabets («Bessarabetsъ»). Ezhednevnaia hazeta. Kyshynev. 1903. №175.

DAOO. F. 249. Zemskyi bank Khersonskoi hubernii v Odesi, op. 1. Spr. 415. Pro zastavu maina zemlevlasnytsi Bieltskoho povitu Salamandry Ivanivny Bianky pry votchyni Kyrpysh (huzh) Maneshty. 8 travnia 1872 r., 46 ark.

DAOO. F. 249. Zemskyi bank Khersonskoi hubernii v Odesi, op. 1. Spr. 1023. Pro zastavu maina zemlevlasnyka Yasskoho povitu Mykhaila Mykolaiovycha Bukharina pry votchynakh Albyshts i Mustats. 3 tranvia 1883 – 5 chervnia 1898 rr., 96 ark.

DAOO. F. 249. Zemskyi bank Khersonskoi hubernii v Odesi, op. 1. Spr. 1047. Pro zastavu maina zemlevlasnyka spadkovoho pochesnoho hromadianyna Perikla Fedorovycha Rodokanaki pry s. Kashnaleia i Bakhhaleia. 31 travnia 1883 r., 121 ark.

DAOO. F. 305 Bessarabsko-Tavriiskyi zemelnyi bank v Odesi, op. 1. Spr. 6. Pro zminy ta dopovnennia statutiv банку. 1895 r., 235 ark.

DAOO. F. 305 Bessarabsko-Tavriiskyi zemelnyi bank v Odesi, op. 1. Spr. 12. Lystuvannia z Osoblyvoiu kantseliariieiu, Departamentom okladnykh zboriv i Derzhavnym bankom. 1876-1896 rr., 346 ark.

Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti, m. Odesa (dali – DAOO). F. 249. Zemskyi bank Khersonskoi hubernii v Odesi, op. 1. Spr. 396. Pro zastavu maina zemlevlasnyka Akermanskoho povitu heneral-adiutanta hrafa Feliksa Mykolaiovycha Sumarokova-Elstona. Traven 1872 r., 37 ark.

Istoriia Ukrainy: Dokumenty i materialy. Posibnyk. Ukladach: V.Iu. Korol. Kyiv: Vydavnychi tsentr «Akademiia», 2002. 448 p.

Komunalna ustanova «Izmailskiy arkhiv», m. Izmail (dali - KUIA). F. 2. Izmailska miska uprava, op. 1. Spr. 558. Zakon pro kredyt dlia mist i zemstv. 1913 r., 111 ark.

KUIA. F. 2. Izmailska miska uprava, op. 1. Spr. 565. Lystuvannia z rozporiadnykamy Peterburzskoho miskoho lombardu pro orhanizatsiiu lombardu v m. Izmail. 1912-1914 rr., 4 ark.

KUIA. F. 2. Izmailska miska uprava, op. 1. Spr. 684. Lystuvannia z Bessarabskym hubernatorom, Rosiiskym dlia zovnishnoi torhivli bankom ta Tovarystvom vzaiemnoho kredytu shchodo nadannia zaimu na prodovolchi potreby mista. 1916 r., 40 ark.

KUIA. F. 47. Akermanska povitova zemska uprava, op. 1. Spr. 10. Lystuvannia z Bessarabskoïu hubernskoiu zemskoiu upravoiu pro vidkryttia v selakh povitu pozyko-shchadnykh tovarystv ta yikh stan. 1875-1905 rr., 418 ark.

KUIA. F. 770 . Akermanskyi povitovyï predvodytel dvorianstva, op. 1. Spr. 2. Statystychni dani pro rozmyry posivnoi ploshchi ta vrozhaïnosti silskohospodarskykh kultur v Akermanskomu ta Izmailskomu povitakh za 1895 r. i lystuvannia z Bessarabskym hubernatorom pro zatverdzhennia posadovykh osib po finansovym pytanniam. 1896 r., 95 ark.

NARM. F. 88. Bessarabske hubernske deputatske zibrannia, op. 2. Spr. 21. Lystuvannia deputatskykh zboriv z Bieltskym predvodytelem dvorianstva, Soroksko-Beltskoiu dvorianskoiu opikoiu, Khotynskoiu zemskoiu upravoiu pro vidkryttia kredytu na utrymannia opik ta klopottannia dvorian pro vydachu yim pensii. 1908 r., 240 ark.

NARM. F. 88. Bessarabske hubernske deputatske zibrannia, op. 2. Spr. 9. Lystuvannia deputatskykh zboriv z Bessarabskym hubernatorom, Sankt-Peterburzskym hubernskym predvodytelem dvorianstva pro zminy poriadku opodatkovannia dvorianskoho nerukhomoho maina. 1908 r., 458 ark.

NARM. F. 88. Bessarabske hubernske deputatske zibrannia, op. 2. Spr. 5. Pravyla dlia skladannia statutiv bankiv ta statutiv pozyko-shchadnykh tovarystv, lystuvannia z Bessarabskym hubernatorom z pytan utrymannia blahodiïnykh ustanov. 1871 r., 200 ark.

NARM. F. 88. Bessarabske hubernske deputatske zibrannia, op. 2. Spr. 620. Zhurnal nadzvychainoho zasidannia Bessarabskoho hubernskoho komitetu v spravakh dribnoho kredytu za 1904 r., 23 ark.

NARM. F.2. Kantseliaria Bessarabskoho hubernatora, op. 2. Spr. 167. Klopottannia kantseliarskoho sluzhbovtsia Izmailskoi holovnoi mytnytsi pro perevedennia na robotu do Bessarabskoi kontrolnoi palaty. 5 sichnia 1881 – 23 lypnia 1882 rr., 33 ark.

Natsionalnyi arkhiv respubliky Moldova m. Kyshyniv. F.2. Kantseliaria Bessarabskoho hubernatora, op. 2. Spr. 46. Lystuvannia z upravliaiuchym palatoi pro nahorodzhennia sluzhbovtziv vidomstva Ministerstva finansiv, 27 liutoho – 22 serpnia 1885 r., 23 ark.

Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ymperyy. № 40457: Polozhenye o hubernskykh y uezdnykh zemskykh uchrezhdeniyakh. II. T. XXXIX. 1864 r. P. 780-787.

Prydunaiskyi krai («Prydunaiskii krai»). Ezhednevnaïa polytycheskaïa, obshchestvennaïa, lyteraturnaïa y ekonomycheskaïa hazeta. Yzmayl. 1913. № 7.

Prydunaiskyi krai. («Prydunaiskii krai»). Ezhednevnaïa polytycheskaïa, obshchestvennaïa, lyteraturnaïa y ekonomycheskaïa hazeta. Yzmayl. 1913. № 8.

PSZRY. № 50913: Ob uchrezhdenyy chastykh kredytnykh ustanovleniy. PSZ. – II. T. KhLVII. 1872 h., S. 990-992.

Shevchenko V. (2010) Pryvatne bankirskie pidpriemnytstvo v Odesi (KhIKh – pochatok KhKh st.). Kyiv: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy, 266 p.

TsDIAUK. F. 347. Odeskyi viiskovo-okruzhnyi sud m. Odesa Khersonskoi hubernii, op. 1. Spr. 3324. Zvynuvachennia pomichnyka bukhhaltera Bessarabskoho viddilennia Selianskoho pozemelnoho banku m. Kyshyneva kolezkoho reiestratora Shevchenka F.S. shchodo obraz nanesenykh kontroleru. 4 veresnia 1916 – 27 liutoho 1917 r., 59 ark.

TsDIAUK. F. 347. Odeskyi viiskovo-okruzhnyi sud m. Odesa Khersonskoi hubernii, op. 1. Spr. 224. Spysok sluzhbovtziv Odeskoho viddilennia Rosiiskoho dlia zovnishnoi torhivli banku. 1908 r., 42 ark.

TsDIAUK. F. 386. Odeske okhoronne viddilennia, op. 1. Spr. 1050. Pro osib, yaki braly uchast v ekspropriatsii hroshei z banku Tovarystva vzaiemnoho kredytu. 24 bereznia – 20 veresnia 1906 r., 28 ark.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi (dali - TsDIAUK). F. 252. Shtab-ofitser korpusu zhandarmiv u Odesi, op. 1. Spr. 163. Pro zaboronu lykhvarstva v Odesi. 1866 r., 62 ark.

Tsyhanenko L. (2009) Dvorianstvo Pivdnia Ukrainy (druha polovyna KhVIII – 1917 rr.). Izmil: SMYL, 384 p.

Urusov S.D., kniaz. (1907). Zapysky gubernatora. Kyshynëv 1903-1904 hh. Moskva: Typohrafiya V. M. Sablyna, 392 p.

Ystoryia Moldavyu: Dokumenty u materyaly. Sostavytely: Yu.N. Yvanov y dr.; pod redaktsyei: Ya.N. Hrosula (otvetstvennyi redaktor) y dr. Kyshynev: Shtyynntsa, 1961. T. 5: Krestianskoe dvyzhenye v Moldavyu epokhy umperyalizma (1899-1917 rr.), 1961. 599 p.

Ystoryia Moldavyu: Dokumenty u materyaly. T. 3. Polozhenye krestian y krestianskoe dvyzhenye v Bessarabyu (1812-1861 rr.). Y.A. Antsupov, K.P. Kryzhanovskaia ydr.; pod redaktsyei: Ya.N. Hrosula (otv. Red.) y dr. Kyshynev: Shtyynntsa, 1969. 691 p.

АНОТАЦІЯ

В статті зроблена спроба узагальнення та систематизації за існуючої джерельної бази з питання внеску Бессарабського дворянства в розвиток кредитно-банківської системи регіону. Охарактеризовано, основні види джерел, які були опрацьовані автором в контексті тематики внеску дворянства Бессарабської губернії в становлення та розвиток кредитно-банківської системи. Джерельні матеріали автором було поділено на загальні групи: архівних матеріалів, збірників опублікованих документів, періодичних видань, статистичних довідників, адрес-календарів, законодавчих (нормативних) актів, матеріали особистого походження (мемуарна література). Далі автор подає почерговий огляд кожної з вказаної групи джерел. Зокрема, детально проаналізовано комплекс матеріалів архівних установ. До обігу вперше було залучено ряд документів Центрального державного архіву України в м. Київ (ЦДАУК), Державного архіву Одеської області (ДАОО), Комунальної установи «Ізмаїльський архів» (КУІА), Національного архіву Республіки Молдова (НАРМ). Дані документи та довідки розкривають проблематику участі аристократії в кредитно-фінансовій системі регіону, висвітлюючи окремі сторони дрібного кредитування, засновництва даних установ та філій в окремих повітах та волостях, обумовлюючи організаційні та адміністративні процеси, якими супроводжувалося засновництво банків. В статті подано матеріал по збірниках опублікованих документів. Окремо зазначено збірники з історії становлення та розвитку кредиту молдовських вчених. В цьому напрямку наголошено, що збірники ХХ ст. зосереджувалися на практичній та статистичній діяльності кредитних установ, більшість наукових праць будувалися за марксистським підходом із акцентом на негативні ознаки фінансової системи Російської імперії, наприкінці ХХ ст. розпочинається період соціально-економічних та юридичних досліджень, збір та публікація матеріалів здійснюється об'єктивно та неупереджено. Виявлено низку періодичних видань, адрес-календарів Бессарабської губернії, в яких розміщувалася реклама кредитних і банківських установ, подавалися відомості стосовно окремих філій та інституцій, а також персоніфікували тих дворян, які брали активну участь в засновницьких процесах. Окрему увагу автором було звернуто на законодавчі акти. Зокрема, на редакції Повного зібрання законів Російсько імперії. Окремі закони стосувалися кредиту, розмірів стягуваних відсотків, статуту та уставу окремих державних дрібних та банківських установ. Висвітлено деякі важливі для даної статті урядові постанови, за якими в державі відбувалося надання бюджетних коштів та фінансів зі спеціальних фондів на відкриття позико-ощадних товариств у волостях і селах, що стосувалося й Бессарабської губернії. До загального наукового використання було подано окремі сторінки спогадів губернатора С. Урусова про випадки значних кредитів та позик, які брали бессарабські аристократи на деякі господарські та будівельні проекти. Автором наголошено, що наявна джерельна база дозволяє здійснювати різноманітні наукові розвідки в області кредиту, фінансів Бессарабської губернії та місця дворян в означеній сфері економіки.

Ключові слова: джерельна база, архів, Бессарабія, нобілітет, кредит.